

КЊИЖЕВНОСТ

1992

8-9-10

Иво Андрић

ИВО АНДРИЋ: ДИПЛОМАТСКИ СПИСИ (1010); МИЛАДИН МИЛОШЕВИЋ (1065); АНДРЕЈ МИТРОВИЋ (1112); *АНДРИЋ ДАНАС* — ВОЈИН МАТИЋ (1114); СВЕТОЗАР КОЉЕВИЋ (1122); ДРАШКО РЕБЕП (1139); ХУСЕИН ТАХМИШЧИЋ (1146); РАДОМИР ИВАНОВИЋ (1149); РАДИВОЈЕ МИКИЋ (1174); МАРКО ПАОВИЦА (1177); РАДОМАН КОРДИЋ (1190); САША ХАЏИ ТАНЧИЋ (1210); МИРОЉУБ ЈОКОВИЋ (1213); ДАНИЦА АНДРЕЈЕВИЋ (1219); БОРБЕ ЈАНИЋ (1229); ПЕТАР САРИЋ (1243); МИЛЕНКО ПАЈИЋ (1247); БРАНИСЛАВА ЈЕВТОВИЋ (1254); РАДОСЛАВ ВОЈВОДИЋ (1265); МЛАДЕН ШУКАЛО (1270); МИЛОСАВ МИРКОВИЋ (1281); СРБА ИГЊАТОВИЋ (1286); *БЕСЕДЕ ДОБИТНИКА АНДРИЋЕВЕ НАГРАДЕ* — АЛЕКСАНДАР ТИШМА (1294); МИРКО КОВАЧ (1296); СВЕТАНА ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ (1297); ДАВИД АЛБАХАРИ (1299); ДАНИЛО КИШ (1300); ВИДОСАВ СТЕВАНОВИЋ (1301); РАДОСЛАВ БРАТИЋ (1302); МЛАДЕН МАРКОВ (1303); ФИЛИП ДАВИД (1305); ЈОВАН РАДУЛОВИЋ (1306); РАДОСЛАВ ПЕТКОВИЋ (1307); САША ХАЏИ ТАНЧИЋ (1309); *СКУП О КРАТКОЈ ПРОЗИ ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ АНДРИЋЕВОГ РОЂЕЊА* — АЛЕКСАНДАР ЈЕРКОВ (1311); НОВИЦА МИЛИЋ (1314); ВАСА ПАВКОВИЋ (1319); МИЛАН ОРЛИЋ (1323); МИЛИСАВ САВИЋ (1327); МИЉИЦА МИБИЋ ДИМОВСКА (1329); МИХАЈЛО ПАНТИЋ (1330); САВА ДАМЈАНОВ (1335); СРЕТЕН УГРИЧИЋ (1340); ВЛАДИМИР ПИШТАЛО (1342); МИЛЕТА ПРО-

СКУП О КРАТКОЈ ПРОЗИ ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ АНДРИЋЕВОГ РОЂЕЊА

У организацији Задужбине Иве Андрића и часописа „Књижевност“ 16. и 17. јуна 1992. године одржан је скуп о краткој прози. Првог дана излагања су прочитали А. Јерков, Н. Милић, В. Павковић, С. Дамјанов, М. Пантић, М. Савић, С. Угричић, М. Лома, Т. Росић, Б. Стојановић и Д. Потих. Своје прилоге послали су М. Мићић-Димоска, М. Продановић и В. Пиштало, а 17. јуна одржан је разговор који су водили Радослав Петковић и Александар Јерков. „Књижевност“ објављује ауторизована излагања учесника скупа.

Александар Јерков

ПРИБЕЖИШТЕ У АНДРИЋУ

Времена су и данас таква да се по цену оног обичног живота испуњеног сваковрсним sitницама, лежерним задовољствима тренутка и оним што Шелер назива ситуационим вредностима, мора пронаћи неко прибежиште у духу. Истини за вољу, већи део сваког промишљеног живота протиче у одлучном трагању за таквим, скривеним местом које заправо може бити и нека мисао или неко вредно дело. Иво Андрић, према коме је уперен поглед замишљеног и узнемиреног човека затеченог у светскоисторијској, па и овој нашој, беспотребној варварској олуји, читавог свог века је боравио на таквим скривеним местима стрпљиво их штитећи од сваког ко и сам за њих није био спреман.

Рат, који наизглед све осим своје нужности одмах доводи до апсурда, уткан је у Андрићеву биографију на посебан начин. У данашњој бујици неразума и страха можда се зато ваља сетити поноса и патриотизма, а онда и fine Андрићеве уздржаности и повучености. Страшно на чијем смо удару лако ће помести обескорењене душе које никакво прибежиште у духу не проналазе. Док је у првом сукобу светских размера млади Андрић у тамници одговарао на питања филозофије егзистенције, дотле је у другом рату, у изолацији, своје разумевање времена и историје, живота и политике, односа између људи и иметка обликовао у давно започетим причама. Брига за сваки детаљ и сваку реч прокрчила је пут на коме су књижевне вредности Андрићевих романа почеле да откривају све оно што је он сам скривао. Штавише, причање се стопило са сасвим тихим дијалогом о природи књижевности па је нешто ново рођено из разумевања живота у свету и смисла књижевне скривености од света живота. Од усамљености, стрепње и немира раног Андрића, Андрић романсијер је доспео до књижевне мудрости да се кључни проблеми уметности и живота обликују и промишљају далеко од ока жељног да све види већ на први поглед. Од младалачког оптимизма и жеље да се промени свет до скепсе зрелог дипломате, бунтовни младобосанац је прибежиште од света пуног сваке погани, па и илузије о жељеној

промени, пронашао у мајсторијама приповедања и тихом, стрпљивом стваралачком мишљењу из којег се оно рађа.

Андрићево дело, али по много чему и поука његовог живота, пружају склониште пред светским непогодама. Крхка љуска опстанка оснажена промишљеним и на један необичан начин ведрим духом — ведрим од безусловног очајања — не мора донети спас јер се он само од Бога очекује, но она плови тамо где се он наслућује са свешћу о немогућем. Уочи стогодишњице Андрићевог рођења, ношени хировитим струјама историје ту се приближавамо скривеним истинама овог савременог класика. Пuteви који воде ка ствараоцима попут Андрића премрежили су историју књижевности. У нашој књижевности те стазе вијугају између изби најтврђег српског града у коме пребивају српски средњовековни светописци и слаткопојци, али и Доситеј, Стерија, Вук, Његош... У том насељу је Андрићев дом, биће и Црњанског, па и још неког писца који се истом прибежишту запутио. Уколико поглед унатраг отвара хоризонт непролазних вредности, утолико један замишљени Андрићев поглед усмерен ка нама показује зашто морамо знати узроке Андрићевог света и да других, срећнијих острва у историји овог народа нема.

Ближећи се позним годинама свог стваралаштва Андрић је и даље неприметно премештао поетичко тежиште својих текстова. Промена од *На Дрини ћуприје* до *Проклете авлије* обележила је два периода послератне литературе, али и оно што се дешава након кратког романа из 1954. године открива поетичке токове савремене књижевности. У недовољно схваћеној поезици збирке *Лица*, која постаје још очигледнија у уводу за књигу прича *Кућа на осами* пронађене у пишчевој оставштини, Андрић је приповедање сместио у рефлексни оквир. Приповедач, пре него што читаоцу препусти приче које следе, жели да одреди свој положај и своја интересовања. Зато се у његовом гласу на почетку збирке стапају прича и есеј, приповедање и отворено размишљање о самом приповедању, интересу који га покреће, природи сазнања за које је везано и тајни због које је нужно. Из ове перспективе, дијалози о књижевности скривени у Андрићевим романима битно добијају на важности. Не само да се у њима поетичким средствима граде посебне књижевне вредности, у њима се показује да је смисао књижевности и уметничког обликовања једно од кључних питања што га је Андрић себи постављао и непрестано, различитим средствима, на њега одговарао.

Знакови поред пута, белешке које се као црвена нит провлаче кроз Андрићево дело, у том случају не остају поред приповедачког пута, већ заправо долазе на његовом крају. У њима се оваква поетичка воља за рефлексијом осамостаљује на рачун приче. Фрагменти стоје на почецима Андрићевог писања, они обележавају и структуру других приповедних текстова,

па зато с разлогом могу доћи и на крају. Време настанка, или још прецизније време настајања при томе не игра битну улогу: године за Андрића нису представљале препреку и књиге су из његових руку излазиле у једном дубљем смислу речи *завршене*: онда када би, како је то Платон захтевао, биле *савршено* испуњење сопственог интенционалног бића.

Два Андрићева текста о Гоји настала су готово пола века пре Андрићеве смрти, а први је написао уз велику изложбу дела шпанског сликара посвећену прослави стогодишњице сликареве смрти. Сада, уочи Андрићеве стогодишњице, поглед поново пада на њих. У сложеној хронологији Андрићевих књижевних текстова и њиховог објављивања у засебним књигама — које им без сумње дају утисак својеврсне завршености — измиче пажњи како су се ова два текста тек 1961. године у издању „Матице српске“ нашла у истим корицама. Уколико то за пригодни спис *Гоја* није од нарочитог значаја, *Разговор са Гојом*, Андрићев по много чему главни поетички текст, тиме стиче посебан положај у његовом опусу. Поетички значај *Разговора са Гојом* у коме шпански сликар у једном хофмановском сусрету са приповедачем излаже своју филозофију уметности, међутим, најчешће се не чита и кроз приповедачки облик Андрићевог текста. У размишљању о Гојиним речима и њиховом односу према Андрићевом делу оставља се по страни важна чињеница да је *Разговор са Гојом* такође написан као Андрићева *прича*. И то прича у којој се традиционални облик „приче о уметнику“ преобликује у уметникову расправу о стварању. Разговор у коме приповедач остаје нем како би Гојине речи остале објава, представљен је у тексту у коме је Андрић укрстио причу и поетику, приповедање и рефлексију о уметности.

Намењујући читаоцу *Разговор са Гојом*, 1961. године стар већ четврт века, објављујући ову *поетичку причу*, дискретни и увек промишљени Андрић као да је тумачима и читаоцима својих текстова указивао на скривену, али веома важну одлику својих текстова. Откривајући је почетком шездесетих година, Иво Андрић као да је наговештавао књижевност и писце који ће кренути управо за укрштањем приповедања и рефлексије, приче и поетике, попут Данила Киша и Борислава Пекића, доцније Милорада Павића и Давида Албахарија, а онда и једне нове генерације писаца која у књижевност улази осамдесетих година. Историја књижевности прати укрштање приповедања и излагања поетике у различитим књижевним епохама. Но шездесетих година се зачиње једно доба, доцније препознато као постмодерна, обележено управо стапањем приче и поетике.

Андрићев Гоја, на самом крају *Разговора*, види свет „без смисла и циља, са смрћу као завршетком свега“. Све што је духовно и мисаоно нашло се ту случајно, као остатак каквог бродолома, па зато све

наше идеје „носе на себи и знаке заборављеног другог света из којег смо некад кренули, катастрофе која нас је овде довела, и сталне, узалудне тежње да се новом свету прилагоде“. Постмодерно доба објавиће да тог света из кога се наводно кренуло није ни било, као што нема ни пловидбе ка некој историјској луци. Нешто раније, међутим, вели Гоја „свет мисли, то је једина стварност у овом ковитлању причина и авети које се зове стварни свет. И да нема мисли, моје мисли која остварује и подржава лик који радим, све би се сурвало у ништавило из којег је и изишло, бедније од сасушене, опале боје и платна које ништа не приказује“. Пресуђујући модернистичком платну „које ништа не приказује“, Гоја недвосмислено издваја мисао која омогућује и подржава уметничко дело. То је у исти мах мисао остварена у *Разговору са Гојом*, мисао уметничког дела која је сама проговорила у свој поетичкој причи.

Сасвим је извесно да је идеја постмодернизма била далеко од Андрићеве мисли, премда би му обнова приче и приповедања у постмодерно доба била блиска, а постмодерна површност и, каткад, лакомисленост неприхватљива. Објава света мисли из које се рађа уметничко обликовање — а то није никакво логичко расуђивање, већ једна битна, изворна, стваралачка *осмишљеност* — међутим, открива поетички смисао уметности и обезбеђује њено постојање без обзира на тугу и мисао о смрти. Прибежиште у свету мисли из које се рађа уметност и свету мисли у којој се препознаје поетичка моћ — које је Андрић пронашао — можда је и једино прибежиште у коме се може провести живот пре но што тужна мисао о смрти не пронађе своје коначно испуњење.

је био то човек „погнут и некуд мален (јер у причањима и очекивању бијаше порастао)“, „вас савијен, мрк и умотан, и више је личио на побожна и учена путника, него на Мустафу Маџара о ком се толико причало и пјевало“:

„Хитећи и не обзирући се прохаја кроз гужву, вреву и клицање. Не окренувши се и не рекавши ником ништа, уђе у свој чардак, а свјетина остаде пред авлијом гледајући како се растоварују коњи с плијеном“¹. „Не окренувши се и не рекавши ником ништа [...] ово је по трећи пут да се Мустафа враћа у свој погнут чардак понад воде.“ Испод тог чардака, растоварује се плен.

Има ли неке везе плен — ратни плен — са афоризмом?

Али које везе с афоризмом има Мустафа Маџар, јунак и прича?

Сажимајући, постављамо две хеуристичке тезе: 1. Андрић, од „лирских записа“ (*Ex Ponto* — 1918, *Немири* — 1920), па до медитација и сентени (*Знакови поред пута* — 1976), пише афористички. 2. Афоризам није само сажето име за различите облике којима се Андрић служи (сентенце, пословице, записи...), он је и назив основне теме. Тема (*тема*) значи: став, тврдња, основна реч, улог; али „став“ или „поставити“ (*τιθέναι*) означава и *себи*, или *од себе*, или *у себе* ставити, поставити се и, не ретко, представити се. Као да у „теми“ чујемо један став окренут према споља, изложен нечему, или некоме, и други став окренут унутра, у себе, свијен и сакривен. Бићу можда одређенији ако кажем: тема излаже, одређује, дефинише, и тема повлачи, сажима, сабира. Тема увек има два става, она се може изложити само у два става, од којих други ограничава или повлачи оно што први одређује споља или унапред. У томе лежи и загонетка теме, за мишљење, као и за певање, за умеће тумачења као и за уметност обликовања.

Афоризам, све у свему, вишеструко пролази кроз Андрићеве списе, излажући се као облик, скривајући се као што загонетка скрива решење.

Да се сада вратимо првом питању: шта скрива Мустафа Маџар кад се не обазире, не окреће, и никоме ништа не каже? Мустафа Маџар, „вас савијен, мрк и умотан“, у „погнутом чардаку понад воде“? Скрива ли можда плен, у који свјетина гледа док се растоварују коњи?

Не знамо, још увек. Али знамо — знам да знате — да се у причи „Мустафа Маџар“ скрива један од најубојитијих афоризама које је Андрић ставио у своју литературу. Сви знамо ту изреку, страшну и презриву, ту реч иза које се мало која друга реч може ставити. Она гласи: „Свијет је пун гада!“.

¹ Иво Андрић: „Мустафа Маџар“, *Приповетке*, Српска књижевна задруга, Београд 1924), 53. — Бројеви у заградама у тексту упућују на наводе из овог издања.